

Strengthening the Role of Indigenous Peoples and Their Communities in Nature Conservation: A Project Ensuring the Full and Effective Participation of Indigenous Peoples in the Implementation of the Expanded National Integrated Protected Areas System

MATERYALES SA PAGKAT-ON

Kalasangan, Pagkalbo sa Kakahoyan, ug Proteksyon sa Kalasangan-Kahayopan

GIOVANNI REYES

Pasiuna

Unsa ang mosantup sa imong hunahuna kung gihisgutan ang pulong nga “lasang”? Pangutan-a ang usa ka grupo sa korporasyon sa negosyo, ug sigurado nga ang tubag mao, “usa ka materyal o basehan sa kapanguhaan sa ekonomiya;” pangutan-a ang gobyerno, “kini usa ka basehan sa kapanguhaan ug usa ka Protected Area o pareho, ug dili malikayan, nga naglibotlibot gikan sa natad sa panagbangi sa palisiya; pangutan-a ang pipila nga mga dili entidad nga Estado, parehas kini sa pagtipig sa biodiversity.” Alang sa sector sa agrikultura, ang mga kalasangan hinungdanon alang sa seguridad sa pagkaon, alang sa suplay nga tubig nga gihatag niini. Sa mga naka-pokus nga grupo labi na sa komunidad nga pang-akademiko ug syentipiko, kini nagsumpay sa sangtuwaryo sa mga hayop samtang nagsalmot sa mga dalaygon nga panagsama sama sa “pagluwas sa agila” (Mt. Apo) ug/o “luwasa ang Tamaraw” (Mt. Iglit-Baco).

Apan sa mahikap ug naghatag kinabuhi nga mga termino, unsa pananglit ang gipasabut sa Mount Apo ug ang agila sa Pilipinas alang sa katawhang Ewu Menuvu ug ilang komunidad? Unsa man ang bahin sa Mounts Iglit-Baco alang sa mga Mangyan nga tawo ug ilang komunidad? Sa ubang mga rehiyon sa nasud adunay mga grupo nga etnolingguwistiko – sama sa mga Mangyan ug Ewu Menuvu – nga nag-uswag uban ang mga panan-aw bahin sa mga kalasangan nga labi ka lahi sa mga kasagaran. Mangutana kita: Hain man ang nahabilin nga kalasangan sa nasud nahimutang? Ngano nga nagkaangay sila kadaghan sa mga tradisyunal nga teritoryo o mga yutang kabilin? Tungod bas a

sistema sa lugar nga gipanalipdan sa gobyerno o tungod ba sa naandan nga sistema sa pagdumala sa mga lumad (IP)?

Ang Pagsabut sa Kalasangan

Ang usa ka lasang usa ka natural nga kapanguhaan nga naghatag daghang mga pang-ekonomiya ug sosyal nga serbisyo sa kalikopan, hinungdanon sap ag-uswag sa tawo. Hinungdanon ang mga lasang sa usa ka himsog nga palibot lakip ang pagputli sa tubig ug hangin ug makatabang nga mapugngan ang pagguba sa yuta. Ang mga kagubatan usab adunay hinungdanon nga papel sa pagpagaan sa pagbag-o sa klima tungod kay kini nagsilbing carbon sink – ang pagsuyup sa carbon dioxide ug uban pang mga greenhouse gas nga mahimo’g libre sa kahanginan ug makaamot sa padayon nga pagbag-o sa mga sundanan sa klima. Ingon ka sayo sa mga lokal nga komunidad sa 1980 nga nakamatikod na sa mga sundanan sa mga labing kusog nga bagyo sa panahon sa ting-ulan, ug sa daghang mga hulaw sa ting-init.

Ang nahabilin nga mga lasang nakit-an kadaghanan sa mga yutang kabilin sa nasod. Kini gipahinungod, sa kadaghan nga bahin sa kasaysayan sa pagbatok sa mga IP batok sa kolonyalismo, mga kompanya sa pagtroso, ug karon nga agresyon sa pag-uswag ingon makita nato sa kronolohiya sa pagkaguba sa lasang sa ubus.

Ang krisis sa kalikopan sa Pilipinas ingon gipagawas nga mga kalihokan sa miaging siglo gihimo sa tawo: gihimo nga nagkagamay nga mga lasang, Nawala nga mga yuta, ug mga pagbaha.

Ngano nga hinimo sa tawo?

Naghunahuna ang tawo nga ang iyang palibot kinahanglan nga malupig aron makaganansya. Kung gipatay niya ang gansa nga nangitlog, mga bulawanong itlog, nangita siya sa lain nga gansa hangtod sa katapusan kung Nawala na ang tanan nga mga gansa. Sa mga pulong ni Schumacher, “ang tawo dili masinati ang iyang kaugalingon ingon usa ka bahin sa kinaiyahan, apan ingon usa ka pwersa sa gawas nga gitagana aron mangibabaw ug lupig kini.” Dugang pa niya, “ang tawo nagsulti pa gani sa usa ka panagsangka uban ang kinaiyahan, nga nahikalimtan nga, kung siya ang magdaog niini, makita-an niya ang iyang kaugalingon sa nawala nga bahin.

Kronolohiya sa Pagkalbo sa Kalasangan

Gikan sa krisis sa kinaiyahan sa taas nga gihulagway, tanawon naton nga mga hinungdan sa likud niini.

1500s. Sa panahon sa Espanya, ang nasud adunay 27 milyon nga ektarya nga mga yuta sa lasang.

1900s. Ang lasang gibanabana nga 21 milyon nga ektarya. Ang mga nagsunod nga mananakop, ang mga Amerikano, nagpakilala sa mekanikal nga pagtroso alang sa pag-export sa torso sa Amerika. Gipamutol ang mga kahoy alang sa paghimo og barko ug pag-export sa plantasyon sa tanum. Ug aron masulat ang gasto sa kolonyal sa pagdumala sa Pilipinas, ang mga yuta sa agrikultura gibuksan aron lab inga mahurot ang kalasangan. Ang pamaagi sa kolonyal ug pang-industriya nga pagputol nahimo nga gigikanan sa akita sa gobyerno, industriya, negosyante, empleyado, trabahante, ug mga komunidad sa bukid sa nasud sa Pilipinas.

Mga dekada pagkahuman sa ika-duhang gubat sa kalibutan nakita pa ang pagkunhod sa tabon sa lasang pinaagi sa mga balaod.

1946. Ang Bell Trade Act naghatag sa mga lungsuranon sa Amerika og katungod nga pahimuslan ang natural nga kahinguhaan ingon usa sa mga kondisyon alang sa kagawasan sa Pilipinas. Dinhi, ang mga publiko nga kagubatan gigahin sa mga konsesyon sa pagputol ingon nga panguna nga gigikanan sa kita sa foreign exchange.

1960s to 70s. Kaniadtong 1964, ang mga hulga sa kahayopan sa Pilipinas nabutang nga nahisgutan: “Sa miaging mga dekada ang kahayopan sa Pilipinas bantog sa iyang kadaghan karon bantog kini tungod sa ka gamay niini.” Ang wala’y pugong nga pagkaguba nahiuyon sag rabe nga pagpangguba sa mga kalasangan sa Pilipinas. Gawas sa mga panganod, ang mga ulay nga kalasangan sa nasud gipamutol sa pagtroso, gabas, kahoy nga pino, paghimo og vener, ug pulp ug papel nga nagbilin ug usa ka “relika sa miaging “panahon”.

Ang pagmina miabut nga miresulta sa pagkunhod sa lasang ngadto sa 10.2 milyon nga ektarya. Ang kagubatan nasunog sa kusog og paspas nga lakang – “gisuportahan sa usa sa labing wala’y pulos ug dunot nga mga military nga katukuran sa kalibutan.” Sulod sa 14 ka tuig sa Martial Law (1972 hangtod 1986), ang mga produkto sa lasang sa Pilipinas (1977) nagkantidad og P1.64 bilyon. Sa ingon, ang “export sa kahoy nagdala og \$507M kaniadtong 1974, \$305M kaniadtong 1975, \$264 sa 1976 ug \$261.2M kaniadtong 1977.” Ang pagpanulis sa mga natural nga kahinguhaan misaka hangtod sa 1980s.

1980s. Ang pagkahurot sa kalasangan nga 119,000 ektarya matag tuig nakit-an. Gikan sa 1986 hangtod 1990, gibanabana nga ang usa ka takup sa kalasangan nga “1,300 kwadro kilometros mosukod sa gidak-on sa unom ka korte sa basketbolan ang gakawala kada minuto.” Sa usa pa nga pagbanabana, “usa ka bililhon nga kahoy ang nalumpag matag 3.5 ka minuto.”

Ang kaso sa Palawan – “usa sa katapusang buhi nga librarya sa ekolohiya sa kalibutan,” gitaho ni Haribon nga “ang mga kahinguhaan sa kalasangan ug mga kapanguhaan sa yuta gihatag ingon patronage sa politika ug gigikanan sa mga kapanguhaan aron mapadayon ang mga tawo sa gahum ug aron makapalit sa mga boto sa eleksyon.”

1987. Ang pag-organisar pag-usab sa Department of Environment and Natural Resources (DENR) nakit-an ang Protected Areas and Wildlife Bureau (PAWB), karon Biodiversity Management Bureau (BMB), nga kuno kontra sa pagkalaglag sa kakahoyan. Ang PAWB gitahasan nga mahimo, magrekomenda sa mga palisiya, panudlo, lagda, ug regulasyon alang sa pagtukod ug pagdumala sa usa ka Integrated Protected Area System sama sa mga nasudnon nga parke, mga santuwaryo sa kahayopan, mga parke sa dagat, ug mga reserba sa biosphere.

1990s. Bisan pa sa pagdili sa pagpamutol sa kahoy nga gipangulohan sa estado, nagpadayon ang komersyal nga pagtroso bisan pa naghinay kini. Kaniadtong 1990 pa lang, 75 ka Timber License Agreements (TLAs) nga naglangkob sa labaw sa 2.812 milyon nga ektarya nga adunay tinuig nga gitugotan nga pagtibhang nga 4.73 milyon nga kubiko metros ang gihatag. Maayong pagkonektar nga mga tigpugong sa kapanguhaan nga gigamit ang mga koneksyon aron magpadayon ang pagputol. Giangkong ni Sekretaryo Factoran, “Ang DENR gihisol sa korupsiyon nga naa sa ubos nga lebel ug ang gobyerno wala gyud kahinguhaan nga maatiman ang mga problema sa kalikopan.”

2000s. Nagpadayon ang operasyon sa pagtroso tungod sa “dili maayong pagpatuman sa balaod” (DENR-Forest Management Bureau/FMB 2009). Pagka 2003, gibanabana nga 7.2 milyon nga ektarya ang natala. Kaniadtong 2011, tulo (3) lang nga mga kasabutan sa lisensya sa torso (TLAs) ang nahabilin nga adunay pinagsama nga lugar nga 177,085 ektarya nga naa sa Western Samar ug Zamboanga del Norte (DENR-FMB, 2011). Pag-abot sa 2014, 6.52 milyon ka ektarya lamang ang naa sa ilawom sa tinuud nga sakop sa lasang sa tibuuk Pilipinas. Asa man mahimutang ang nahabilin nga mga kalasangan? Ug unsa kadugay?

Mga Kalasangan ug Kahayopan: Lokasyon ug Depensa

Ang nahabilin nga mga lasang sa nasud makit-an sa mga yutang kabilin. Ang mga mapa nga giandam sa Philippine Association for Intercultural Development (PAFID) nga nagpakita nga kin inga kalabotan daghang beses nga gihimo. Ang kin inga kalabotan haom nga gihulagway sa mga Kuna Indians sa Panama: “Kung diin adunay mga lasang, adunay mga lumad nga tawo; ug diin adunay mga lumad nga tawo, adunay mga lasang.”

Alang sa mga IP, ang mga lasang dili lang mga bukid o sangtuwaryo sa kahayopan. Gihimo nila kini nga “ecological library,” “ospital,” “mga merkado sa pagkaon,” ug “mga katedral.” Kung alang sa mga Kristiyano nga nagdagkot sa usa ka katedral kini makakuha og dako nga singgit, parehas lamang kini sa mga IP kung ang ilang kalasangan gihimo nga usa ka minahan.

Paghunong sa Panulis: Mga istorya sa pagsulti usab

Ang pagpanulis sa mga kalasangan sa nasud dili unta mapugngan kung dili pa tungod sa pangontra sa mga lumad – sa nga pagsukol ug paglaum. Duha ka mga kaso ang gipili dinhi alang sa paglaum.

Kaso 1. Ang Ikalahan sa Sta. Fe, Nueva Viscaya

Kaniadtong 1960, usa ka resort nga gitawag nga “Marcos City” ang giplano labaw sa 6,300 ektarya nga teritoryo sa Ikalahan sa Nueva Viscaya. Gigamit ang mga peke nga titulo aron makuha ang mga yuta nga layo sa mga lumad nga Kalahans. Natintal nga kusganon nga makasukol, bisan unsaon gipili sa Ikalahans nga ang away pinaagi sa korte. Gitabangan sa duha nga gipahinungod nga mga abogado, gibasura sa Pangasinan Regional Trial Court ang titulo sa mga lowlanders ug gibasura ang ilang mga pag-angkon. Sa usa ka yugto sa panagsangka sa korte, naila sa mga Ikalahans ang panginahanglan alang sa usa ka instrumento sa paglingkod say uta aron masiguro ang ilang pagpuyo ug pagpanag-iya sa ilang tradisyonal nga mga yuta.

Bisan pa sa mga babag, ang Ikalahan sa katapusan nakakuha ug usa ka seguridad say uta sa ilalum sa Memorandum of Agreement No. 1 taliwala sa Bureau of Forest Development (BFD) sa ilalum ni Direktor Jose Viado nga representante sa gobyerno ug si Simeon Camutiao, chairman sa Kalahan Education Foundation (KEF) nga representante sa Ikalahan. Ang MOA No. 1 nagtugyan respeto sa kinaadman sa mga tigulang nga lumad nga Kalahan. Sa ingon, ang MOA nagpahayag, “Ang KEF kinahanglan magdumala ug gamiton ang lugar nga wala iapil sa uban; ug aron maprotektahan ang mga kalasangan gikan sa

pagsulong sa mga tagagawas, malikayan ang sunog sa kagubatan, ug protektahan ang mga kasikbit nga kakahoyan.”

Ang MOA No. 1 karon mao ang Community-based Forest Management, ug mga programa alang sa kagubatan nga nakabase sa mga tawo kauban ang Family/Contract Reforestation with Forest Land Management Agreements (FLMA), Integrated Social Forestry Program (ISFP), ug ang Community Forestry Project (CFP) nga gihimo kauban sa komunidad pinaagi sa mga dugay nga tenurial stewardship agreement. Ang MOA No. 1 isip instrumento sa pila ka tuig nahimong titulo. Mao ang “Sertipiko sa Ancestral Domain Title (CADT) usa ka instrumento sa paglingkod say uta nga nagsubay sa mga ugat sa inisyatiba sa katawhang Ikalahan sa pagsiguro sa MOA No. 1.

Kaso 2. Ang Bontoks ug Kalingas sa Chico River Valley

Ang pagdepensa sa mga katawhang lumad uban ang wala’y katapusan nga katalagman. Usa ka proyekto mao ang Chico River Dam kaniadtong 1976 nga gisugyot ni kanhi Presidente Marcos ang gisuportahan sa mga Kalingas ug Bontoks. Ang proyekto adunay upat nga bahin nga naglangkob sa mga lungsod sa Sabangan (Chico 1) ug Sadanga (Chico 2) parehas sa Mountain Province, ug Basao (Chico 3) ug Tomiangan (Chico 4) pareho nga naa sa Kalinga Province. Gikuha unta niini ang labaw sa 5,000 ka mga Kalingas gikan sa ilang mga baryo, nakaguba sa 1,200 nga mga bungbong nga bato, 500 ka ektarya nga mga puno nga prutas, ug nakalusbog sa 10-kilometrong nasyunal nga dalan nga naglangkob sa duha ka mga probinsya ug tanan nga mga baryo sa tupad niini.

Ang pagsukol sa proyekto labi na tungod sa mga hiyas nga espirital ug kulturanhon nga gilakip sa mga tawo sa niining mga yuta. Kini nga pagtan-aw say uta nga sagrado gipakita sa mga pulong ni Kalinga Pangat Macliing Dulag, dinhi gikutlo:

“Si Apo Kabunian, Ginoo sa amon tanan, naghatag kinabuhi sa among kag nagbutang sa amon sa kalibutan para mabuhi ang mga tawo. Ug diin man kita makakuha sa kinabuhi? Gikan say uta. Ang pagtrabaho (ang yuta) usa ka obligasyon, dili ra sa usa ka katungod. Sa pag-uma sa yuta, gippanag-iya mo kini. Ug busa ang yuta usa ka grasya nga kinahanglan maatiman. Ang pagpadato niini ug paghimo niini nga mabungahon mao ang mahangturong awlag ni Apo Kabunian sa tanan niyang mga anak. Sagrado ang yuta. Ang yuta gihigugma gikan sa tagoangkan niini nga nagahatag kinabuhi.”

Kasunod sa pagpatay ni Dulag “sa iyang kaugalingon nga balay... sa gabii ug gipaulanan kini sa mga bala,” ang gituyo nga epekto sa pagpugong sa oposisyon sa mga tawo ningbalhin – ang proyekto nga gipondohan sa World Bank nahugno, bisan kung ang panan-aw sa mga tawo bahin say utang kabilin ug pagpanalipod sa kusog nga ningtaas ang kinaiyanhon nga mga kahinguhaan niini. Ang kin inga kadaugan nakahatag inspirasyon sa ubang lumad nga mga tawo sa pakigbisog batok sa daghang mga dam ug uban pang mga kadako nga proyekto sa ilang mga komunidad. Aron dili mawala ang kusog, ug tungod sa demokratikong liberal nga politika sa gobyerno ni Cory, malampuson nga gi-sulong sa mga organisasyon sa mga lumad nga tawo, gipangunahan sa Cordillera Peoples Alliance ang paglakip sa mga probisyon nga nag-ila sa mga katungod sa mga lumad sa 1987 nga Konstitusyon sa Pilipinas lakip ang alang sa usa ka autonomous nga rehiyon sa Cordillera. Gikan sa kin inga mga probisyon sa konstitusyon naggikan ang pagpatuman sa Indigenous Peoples Rights Act of 1997 (RA 8371).

Unsa man ang gisulti niini nga mga kaso sa aton? Usa ka Lumad gikan sa Mindanao ang adunay kini isulti: “Mas maayo nga wala’y mga tawo nga adunay kinaiyahan, kaysa adunay mga tawo nga wala’y kinaiyahan” (Datu Birang).

Pagpanalipod sa Kalasangan ug Kahayopan: Tradisyunal nga mga Kinaiya

Ang mga tradisyonal nga buhat sa pagpanalipod sa kalasangan nagbag-o gikan sa built-in nga pagkontrol sa mga kultura nga adunay kalabotan sa paggamit sa wanang nga nakababag sa ilang sobrang paggamit niini nga niresulta sa pagkonserba. Tulo ka mga kaso gikan sa Luzon, Island Group ug Mindanao ang nagsalamin sa pagpanalipod sa lasang samtang gikutlo ang duha ka kaso sa pagpanalipod sa kahayopan lakip ang Philippine Eagle ug Tamaraw.

a. Muyong

Ang Muyong, usa ka kinatibuk-ang pulong nga lfugao alang sa lasang. Ang mga lasang nga duul sa mga basakan gibahinbahin sa mga pamilya-pribadong kakahoyan. Ang mga kagubatan nga halayo sa mga basakan mga komunal. Ang usa ka tag-iya sa Muyong kinahanglan nga maghimo sa hikwat, labing menos kausa sa usa ka tuig – usa ka obligasyon nga magwagtang sa Muyong sa mga sagbot og mga ulod. Gisiguro niini nga ang mga punoan sa kahoy adunay labi ka daghang higayon nga motubo. Daghang mga punoan sa usa ka Muyong nga duul sa mga sapa ug bato wala maputol tungod kay kini gituohan nga mga puloy-anan sa Pinading (mga espiritu sa yuta). Ang mga tag-iya sa Muyong gipailalom sa pagpit-os sa isigkatawo sa pagpadayon sa Muyong. Giisip kini ni nga usa ka kaulawan alang sa usa ka tag-iya nga mopasa ngadto ug Muyong sa usa ka mununod nga adunay pipila nga mga kahoy.

b. Awuyuk

Sagrado kin inga mga lanaw sa Tagbanuas sa Coron Island, Northern Palawan apan konektado sa mga Tagaytay nga adunay tabon sa lasang. Natuo ang mga Tagbanuas nga silang tanan gikan sa lanaw, busa gidid-an ang pagpangayam sa mga korales.

Tungod niini, ang 11 sagradong mga lanaw sa Coron ginganlan nga labing limpiyo nga mga lanaw sa usa ka record unom ka beses Department of Tourism. Ang Awuyuk usa ka bahin sa ancestral nga tubig nga opisyal nga giila pinaagi sa usa ka Certificate of Ancestral Domain (CADT).

c. Idsesegilaha

Ang Idsesegilaha usa ka bersyon sa “ridge-to-reef” sa Manobos sa Mt. Kalatungan, Bukidnon. Susama sa ilang mga kababayan sa Luzon ug Island Group, ang Mt. Kalatungan gitagad ingon pahulayanan sa mga “Diwata” o mga Diwata sa lasang. Ang Diwata gipadayon ingon residente sa mga sapa ug gisiguro ang pag-agay sa tin-aw nga katubigan. Sa baylo, gihimo sa mga Manobo ang ilang responsibilidad nga protektahan kini gikan sa polusyon o pagbag-o nga makadaot sa natural nga agos niini.

Pagpanalipod sa Kahayopan: Pinaagi sa mga Pagtuo sa mga Lumad nga Katawhan

Ang mga panan-aw sa pagpanalipod sa kahayopan ug ang ilang puy-anan nagpakita sulundon nga mga pamaagi sa mga lumad. Sa ubus ang mga panaglitan diin ang pagkaparehas ug kadugtongan sa kinaiyahan. Gipasundayag nila kung giunsa ang kalasangan ug ihalas nga kinabuhi dili matugkad nga ghiusa sa sulud sa kinabuhi sa mga IP. Samtang ang pagkonserba mahimo nga dili usa ka maamgohan nga buluhaton, mga pagtuo, ug pagrespeto sa mga nanimuyo sa espiritu sa mga kahoy ug sapa nga nagresulta sa ilang pagkonserba.

Ang mosunud nga mga klase sa kahayopan, ang tanan nga taas ang simbolo, adunay puy-anan sa mga tradisyunal nga teritoryo sa mga lumad nga tawo:

• Mga Ibon: Ang Agila

Sa gawas nga kalibutan, ang agila sa Pilipinas usa gitawag nga “agila nga nagkaon sa unggoy” – usa ka panan-aw nga wala’y katinuud. Sa Obu Manuvus/Evu Menuvu, ang agila sa Pilipinas usa ka “tag-iya sa espiritu” sa mga tanum ug mga hayo. Ang pagtuo nga gibahinbahin sa mga tawo ang kalibutan sa mga mistiko nga mga nilalang ug nakita ang kalibutan sa espiritu ug material nga kalibutan sama sa paghatag sa agila sa gidak-on sa “tag-iya sa kapanguhaan.” Gitawag sa lokal nga “banog,” ang agila nangayo ug pagtahud ug pagrespeto, ug ang mga tagabaryo sa baylo nagtuman sa ilang mga ritwal nga obligasyon. Ang kinabuhi sa Manuvu nga nagbag-o uban ang kahayopan nagtugot sa “komunikasyon” taliwala sa mga agila ug mga tagabaryo. Ang komunikasyon sa usa ka agila ingon gipasabut sa mga tagabaryo nag-uban sa usa ka pahimangno: “ayaw tugoti nga maglakaw-lakaw sa gawas ang imong mga anak. Mahimong masayop ko sa ila nga usa ka hayop ug agawon sila...” Ang usa ka komunikasyon nga gikan sa usa ka agila mao ang mga tag-as ug nagapanguyngoy nga tawag niini nga nagpahibalo sa kamatayon sa usa ka paryente nga adunay sakit. Sa mga giyera sa tribu, ang mga tawag mahimo’g pasidaan kontra sa mga pag-atake sa baryo. Ingon usab, ang mga mangangayam nga nagtuman sa ilang mga obligasyon sa ritwal mipauli nga nagdala og usa o ihalas nga baboy.

Gawas sa mga mensahe, ang agila nagsimbolo sa mga kinaiya nga gipangita sa mga tawo sa baryo sa usa ka pinuno – wala’y kahadlok, pagsakripisyo sa kaugalingon, ug panan-aw daan. Bahin sa pagtipig, ang agila ug ang puy-anan niini usa ka Pusaka o panulundon diin ang pagpreserba ug pagpanalipod niini nagpasabot sa pagpanalipod sa kultura sa Obu Manuvu nga naa sa kalasangan ug nakabase sa teritoryo.

Mga Hayop: Ang Tamaraw

Ang Tamaraw us aka endemikong hayo sa Mindoro – ang bugtong lugar sa kalibutan diin sila makit-an. Bisan pa sa ilang mubu nga gitas-on sa 4 ka tiil, naila sila tungod sa ilang daghang mga personalidad. Kaniadtong 2017, usa ka Hanunuo Mangyan gikan sa Mt. Iglit-Baco Natural Park, ningbalik sa panahon sa lig-on nga relasyon sa Tamaraw-Mangyan, “Kung giinong nimo nga Tamaraw, kinahanglan mo usab nga isulti Mangyan!” Kinit ungod kay ang puy-anan sa Tamaraw dili ra pisikal nga wanang. Ang pagkasagrado niini gihulagway, sa ingon, “gisip namon kin inga among ritwal nga sukaranan kana ang hinungdan nga gipanalipdan namon kini. Ang pagdeklara sa goberyno ingon usa ka protektadong lugar nga nagputol sa pusod nga nagsumpay kanato tungod kay dili kita angayan mosulud, apan biyaan kini sama sa kaniadto.”

Kusog ang tingog sa mga pahayag nga paglabay sa usa ka tuig, usa ka kalihokan sa pagplano tali sa DENR-Biodiversity Management Bureau (DENR-BMB), Tamaraw Conservation Program, Regional Office – MIMAROPA, PENRO/CENRO, ug PASu, IUCN ug WWF-Philippines, ug ang Center for Conservation Innovation, lakip sa uban pa nga migawas nga adunay plano sa pagdumala nga nagsulti nga, “nakita sa Tau Buhid ang ilang kaugmaon sa Tamaraw nga dili maibutang nga kalabutan, busa ang bisan unsang solusyon kinahanglan ang duha.” Dugang pa, giila sa plano nga ang “illegal nga kalihokan kontra sa ihalas nga mga hayop ug natural nga kahinguhaan usab ilegal nga mga buhat sa pagsulod sa ilang mga yutang kabilin.”

Mga Hulga ug Hagit

Gawas sa dinagko nga mga proyekto, ang pagsulud sa mga migrante ug pagdumala sa yutang kabilin nga gasapawan sa protektadong mga sistema sa lugar, usa nga kanunay gitamay nga hulga mao ang sunog sa lasang.

Ang sunog sa kalasangan nahitabo tungod sa natural nga mga hinungdan sama sa mga kilat sa mga kahoy. Ang taas nga temperature sa atmospera ug pagkauga (ubos nga kaumog) nagtanyag paborableng mga kahimtang alang sa pagsugod sa sunog. Ang uban pang mga hinungdan hinimo sa tawo kung ang bisan unsang gigikanan sa pagsunog makontak ang nasunog nga materyal.

Sa Lalawigan sa Benguet, dose ka sunog ang naugdaw sa labing 900 ka ektarya nga mga kakahoyan ug mga reforestado nga lugar sa walo ka mga lungsod gikan Enero hangtod Pebrero 2020, ug sa kantidad nga P2.077 milyon nga kadaot. Sa munisipyo lamang sa Kabayan, sa parehas nga probinsya, 643.69 ektarya ang gilaglag lakip ang 191.54 ektarya nga napailalom sa National Greening

Program. Ang sunog sa Benguet gamay ra kung ikumpara sa sunog nga miigo sa California ug habagatan-sidlakang mga lugar sa Australia taliwala sa 2018 ug 2019 diin 8,527 nga sunog ang nag-unay sa 766,000 ektarya nga mga kalasangan nga milamoy sa 22,751 nga mga balay sa kantidad nga \$35 bilyon.

Ang sunog sa lasang kasagaran ug sa kadaghanan nga mga kaso nga hinungdan ang tawo. Sama sa gisulat ni John D. Guthrie, kanhi inspector sa sunog sa US Forest Service: “Aron mapasundayag ang sunog sa kagubatan kinahanglan mo ang pipila ka mga butang: usa ka lasang, husto nga kondisyon sa hangin, ug usa ka sindi nga gikan sa kidlat o sa posporo nga anaa sa kamot sab uang. Ang pormula mao: kung mas daghan ang buangbuang, daghang kalayo ang imong maangkon.”

Ang pipila nga mga pamaagi sa paglikay sa sunog ug mga pamaagi sa pagdumala nga mahibal-an sa mga lumad nga tigbantay ug mga tigdumala sa lasang pinaagi sa paghanas:

- a. Paghimo sa tulo ka metro nga gilapdon nga mga agianan sa kalayo palibot sa sunog;
- b. Ang paghan-ay sa spray sa tubig, mga kemikal nga retardant sa sunog kinahanglan isablig gikan sa likud sa tangke ug kung mahimo pinaagi sa mga helikopter;
- c. Gibansay nga kawani sa mga bomber aron makontrol ang sunog;
- d. Ang edukasyon sa kalikopan nga mag-upod sa mga kalihokan sa kultura, mga buhat nga teknikal-inhenyero, pag-apil sa mga tawo, ug pagpatuman. Lab inga gihatagan gibug-aton ang pag-apil sa mga tawo pinaagi sa Joint Forest Fire Management;
- e. Dali nga pag-ila sa mga sunog pinaagi sa usa ka maayong koordinasyon nga network sa mga punto sa obserbasyon, episyente nga pagpatrolya say uta, ug mga network sa komunikasyon. Kusog nga inisyal nga lakang sa pag-atake;
- f. Kusug nga pag-follow-up nga aksyon; ug,
- g. Anaa nga mga gamit ug instrumento para sa pagpatay sa sunog.

Lista sa mga Polisiya, Balaod nga nakaapekto sa mga yuta gikan pa sa panahon sa Kastila hangtod sa karon

Ang mosunud nga kronolohiya sa mga palisiya sa kalasangan sa Pilipinas naghatag usa ka konteksto nga panan-aw sa makasaysayanon nga proseso kung giunsa ang mga kahinguhaan sa kinaiyahan, labi na ang mga kayutaan sa kalasangan gitagad sa mga nagmando ug nagkodigo sa ilang nagharing sistema. Ang kin inga mga balaod dili eksakto nga nagpakita sa mapanalipdanon nga malungtaron nga mga pamaagi sa mga nagpuyo duol sa mga kalasangan nga nagtuo sa pagpadayon sa mga kalasangan alang sa kabuhian sa buhing yuta o “batawa” taliwala sa mga Sagada Igorot nga makita ang kinaiyahan sa palibot nga mga buhing binuhat. Pareho sa mga Mangyan sa isla sa Mindoro diin ang kalibutan nakita nga “usa sa mga lumad.” Kadaghanan, kini nga mga balaod nga nagdumala sa mga kalasangan nagpakita usa ka proteksyon, apan sama sa nasinati sa kasaysayan sa mga lumad, kini nga proteksyon nga panalipod alang sa pagpahimulos sa estado. Ug sa atong pagsaksi karon, ang mga proyekto sa enerhiya sama sa Magat Dam nagpadali sa usa ka katalagman sa Cagayan Valley sa Rehiyon 2 ug Marikina sa Sierra Madre-National Capital Region. Gibutyag niini ang usa ka bug-os nga pagsukwahi sa siklo diin ang mga proyekto sa enerhiya sa gobyerno gitukod sa mga lugar nga tubig-saluran gawas sa pagmina nga gihuboan ang wala’y hinlo nga mga lasang.

Panahon sa Kolonyal sa Espanya

- *Regalian Doctrine or Jura Regalia*. Usa ka ligal nga tinumotumo nga gibase sa teyorya sa pyudal nga pagsakop. Giangkong sa Hari sa Espanya nga tag-iya sa tibuuk kapuloan sa Pilipinas. Pinauyon sa kini nga teyorya, ang Spanish Crown adunay kini isulti:
“Kini ang among pagbuut nga ang tanan nga mga yuta nga gihuptan nga wala husto ug tinuud nga mga buhat sa pagtugyan ipahiuli sa amon ingon nga kini nahisakup sa aton.”
- *Royal Decree of 25 June 1880*. Ang tanan nga mga tawo nga adunay pagpanag-iya sa tinuud nga kabtangan gikonsiderar nga mga tag-iya nga gihatag nga ilang giokupar ang ilang mga yuta nga adunay maayong pagsalig gikan 1870 pataas ug,
- *Royal Decree of 13 February 1894, or the Maura Law* – Ang titulo sa tanan nga kayutaan sa agrikultura nga makahimo sa pagparehistro sa ilalum sa Royal Decree kaniadtong 1880. Ang bisan unsang pag-angkon sa mao nga mga yuta sa mga mahimong nag-aplay alang sap ag-ayo apan wala nahimo sa giingon nga dili na tugotan.

Sa Panahon sa Amerikano nga Kolonyal

- *Kasabotan sa Paris (Treaty of Paris), 10 Disyembre 1898*. Ang Espanya gihatag ngadto sa Estados Unidos ang kapuloan sa Pilipinas. Ang Estados Unidos nagbayad og \$20,000,000 sa Espanya tulo ka bulan pagkahuman sa pagtugot sa kasabotan;
- *Forest Act of 1904 (Balaod No. 1148)*. Wala’y lisensya nga gikinahanglan alang sa mga residente nga “sulud o tupad sa usa ka gitugotan sa gobyerno nga pagtugyan sa kalasangan” aron putlon ang mga produkto sa lasang alang sa mga katuyoan sa panimalay;
- *Mining Act of 1905*. Ang tanan nga publiko nga yuta sa Pilipinas nga libre ug bukas alang sa pagsuhid, trabaho, ug pagpalit sa mga lungsuranon sa Estados Unidos ug Pilipinas;
- *Cariño vs. Insular Government*,¹ 23 February 1909. Ang Korte Suprema sa Estados Unidos, nga adunay hurisdiksiyon sa tanan nga mga korte sa Pilipinas nagdesisyon pabor kay Mateo Carino, usa ka Igorot pagkahuman gidakup sa gobyerno sa Estados Unidos ang iyang yuta nga gituohan niini nga pampubliko. Ang desisyon nga gipahayag sa bahin: *kutob sa pagpamatuod o panumduman, ang yuta nga gihuptan sa mga indibidwal sa ilalum sa usa ka pag-angkon o pribado nga pagpanag-iya, isipon nga kini gihuptan sa parehas nga paagi gikan sa wala pa ang pagsakop sa Espanya, ug wala gyud mahimo’g Public Land*” dili gyud kini balihon. Ang desisyon sa Carino bahin sa NATIVE TITLE ug ang Doktrina nga ang yuta “wala pa publiko” gipalanog sa mga sunod nga paghukom sa Korte Suprema sa Pilipinas, ug pinauyon sa karon nga balaod, bahin sa ligal nga sistema say uta, ug mao ang espiritu nga nagpaluyo sa Indigenous Peoples Rights Act of 1987;
- *Wildlife Law of 1916* – Gidili ang pagkuha o pagpatay sa mga ihalas nga hayop; ug,

- *Forest Law of 1917* - Gikinahanglan ang lisensya alang sa pagtigum sa bisan unsang mga produkto sa lasang sa mga publiko nga kayutaan gawas kung giproklamar nga komunal nga kagubatan. Ang tanan nga mga produkto sa lasang nanginahanglan ug usa ka permisa sa wala pa sila madala gikan sa gikwaan ngadto sa pinuy-anan sa tigpangipon.

Panahon sa Ikaduhang Gubat sa Kalibutan

Gobyerno ni Marcos: Ilalom sa Batas military

- *Letter of Instruction No. 1260, 1982, and Ministry of Natural Resources Administrative Order No. 48, 1982*. Nagpasiugda sa pakigtambayayong sa sa gobyerno ug mga nag-okupar sa “domain sa publiko.” Gidili niini ang mga lungsuranon nga nagpuyo sa yuta nga “naa sa sulod sa usa ka nasyonal nga parke, kritikal nga watershed, giproklamar nga watershed og ubang reserbasyon” gikan sa pag-apil. Ang tanan nga giokupar nga mga lugar, ansestral o kung dili man nasakup sa ka “kasabutan sa pag-arkila sa kahoy, kasabutan sa pastuhan, pakigsabot sa plantasyon, kasabutan sa pag-arkila sa umahan o bisan unsang aprobado nga paabangan o proyekto sa gobyerno” gawas sa panlipunan nga kakahoyan gidili sa pagpuyo sa kakahoyan;
- *Forestry Reform Code sa Pilipinas o Presidential Decree 389 (5 Pebrero 1974)*. Gipadili niini ang pagklasipikar sa yuta ug diha-diha nga pagmantala sa mga permanente nga kalasangan isip mga reserba sa mga kalasangan; ug,
- *Gibag-o ang Forestry Code o Presidential Decree 705 (19 Mayo 1975)*. Giklasipikar niini ang tanan nga kayutaan nga 18 porsyento o labaw pa sa bakilid nga dili makuha ug dili magamit para puy-an. Tungod kay ang kadaghan nga kayutaan sa mga katigulangan sama sa Cordillera nga 18 porsyento o labaw pa sa bakilid, kin inga balaod naghatag sa mga lumad ug ang ilang mga komunidad sa kahimtang sa mga “squatters” o mga nag-abang sa dili mahibal-an nga publiko nga lasang.

Gobyerno ni Aquino: Ilalom sa Liberal Democratic Politics

- *1987 Konstitusyon sa Pilipinas*

Nagdala gihapon kini sa kolonyal nga panulundon ni Jura Regalia (sa Hari ilalom sa Espanya, sa estado nga ilalom sa Amerika hangtod karon). Ingon niini, sa Sec. 2 Artikulo XII nagsulti, “Ang tanan nga mga yuta sa pangpubliko nga lugar, katubigan, mineral, karbon, petrolyo, ug uban pang mga mineral nga langis, tanan nga pwersa sa potensyal nga enerhiya, pangisda, kalasangan, o torso, wildlife, flora ug palahayupan, ug uban pang mga natural nga kahinguhaan sa Estado.”

Apan ang parehas nga bata kang balaod nga nakita nga angay nga iupod dili moubus sa pito (7) nga mga probisyon nga nag-ila ug nagpanalipod sa mga katungod ug interes sa mga lumad:

¹ 41 Phil. 935, Pp 950. Justice Holmes, citing Section 5 of the Organic Act of 1 July 1902.

- a. *Gipasabot sa Sec. 22, Artikulo II.* Giila ug gipasiugda sa Estado ang mga katungod sa mga lumad nga tawo nga adunay balangkas sa nasudnong panaghiusa ug pag-uswag;
- b. *Gipasabot sa Sec. 5, Artikulo XII.* Ang Estado nga gipailalom sa probisyon sa kin inga konstitusyon ug mga palisiya ug programa sa nasyonal nga pag-uswag, kinahanglan panalipdan ang mga katungod sa mga komunidad nga kulturang lumad sa ilang yutang kabilin ug sigurohon ang ilang kaayohan sa ekonomiya, sosyal ug kultura;
- c. *Gipasabot sa Sec. 1, Artikulo XIII.* Hatagan sa kongreso ang labing katas nga prayoridad sa paghimo og mga lakang nga nagpanalipod ug nagpalambo sa katungod sa tanan nga mga tawo sa dignidad sa tawo, gipamubu ang dili managsama nga sosyal, pang-ekonomiya ug pamulitika, ug tangtangan ang mga dili managsama sa kultura pinaagi sa patas nga pagsabwag sa yaman ug gahum sa politika alang sa kaayohan sa kadaghanan;
- d. *Gipasabot sa Sec.6, Artikulo XIII.* Ang Estado mag-apply sa mga baruganan sa repormang agrarian o pagdumala bisan kanus-a nga magamit pinauyon sa balaod, sa disposisyon ug paggamit sa uban pang mga natural nga kahinguhaan, lakip ang mga yuta pangpubliko nga domain nga gipauban sa kontrata o konsesyon, nga gipailalom sa naunang mga katungod, mga katungod sa homestead sa gagmay nga mga namuyo, ug mga katungod sa mga komunidad nga lumad sa ilang yutang kabilin;
- e. *Gipasabot sa Sec. 17, Artikulo XIV.* Ang Estado kinahanglan moila, respetuhon, ug panalipdan ang mga katungod sa mga komunidad sa kulturang lumad aron mapreserba ug mapauswag ang ilang mga kultura, tradisyon, ug mga institusyon. Kini pagaisipon nga mga katungod sa pagmugna og mga nasudnon nga plano ug polisiya;
- f. *Gipasabot sa Sec. 12, Artikulo XVI.* Mahimong maghimo ang Kongreso ug usa ka consultative body aron tambagan ang Presidente bagin sa mga patakaran nga nakaapekto sa mga komunidad sa kulturang lumad, nga ang kadaghanan sa mga myembro magagikan sa mga komunidad; ug,
- g. *Ang Artikulo 2, Seksyon 16 naghatag, "Ang Estado magpanalipod ug isulong ang katungod sa mga tawo sa usa ka timbang ug himsog nga ekolohiya nga nahuyon sa ritmo ug panag-uyon sa kinaiyahan."*

- *DENR-DAO 1 of 1989.* Ang Industrial Tree Plantation nagtumong sa bisan unsang lugar sa kakahoyan nga gitanum arun makahatag sa mga kinahanglanon nga mga materyal o supply nga adunay o gisugyot nga pagproseso sa kahoy ug mga tanum ug tanum nga gahatag og enerhiya ug mga pareho nga industriya. Labi kadako ang 20,000 ektarya ang gitugotan nga mapauswag sa sulud sa lima ka tuig. Naghatag kini alang sa usa ka 25 ka tuig nga kasabutan nga mabag-o sa laing 25 ka tuig;
- *DENR DAO 4 of 1991.* Naghatag sa Sertipiko sa Stewardship Contract/Sertipiko sa Community Forest Stewardship: usa ka kontrata tali sa indibidwal nga nagpuyo sa kagubatan o komunidad sa lasang, asosasyon o kooperatiba ug ang gobyerno gitugotan ang nahauna nga adunay katungod sa malinawon nga pagpanag-iya sa trabaho ug mapadayon nga pagdumala sa usa ka tinudlo bahin sa yuta sulud sa 25 ka

tuig, mabag-o sa laing 25 ka tuig nga nakondisyon sa pagpanalipod sa kinaiyahan sa lugar sa kasabutan sa pagdumala;

- *DENR DAO 42 of 1991.* Naghatag alang sa Industrial Forest Plantation Management Agreement (IFMA) tali sa DENR ug usa ka kwalipikado nga tawo, aron sakupon ug panag-iyahon, nga adunay espesipikong abang, bisan unsang yuta sa kalasangan sa pampubliko nga yuta aron makatukod ug usa ka industrial forest plantation (IFP). Ang IFP nagtumong sa bisan unsang klase sa kagubatan ug uban pang pribado ug publiko nga kayutaan nga gitaman sama sa rubber nga kahoy og non-timber, sama sa kawayan alang sa mga industriya nga nakabase sa kalasangan ingon man alang sa pag-eksport; ug,
- *NIPAS Act o RA 7586 sama sap ag-usab sa ENIPAS o RA 11038.* Naghatag alang sa pagtipig sa biyolohikal nga pagkalainlain ug pagdumala sa Protected Area nga adunay labing menos tulo ka mga punoan nga probisyon sa mga Katawhang Lumad lakip ang: 1) Seksyon 2 bahin sa Pagpahayag sa mga Patakaran diin ang "sistema kinahanglan nga maila ang mga gitawag nga conservation areas ug mga rehimen sa pagdumala nga gipatuman sa mga lumad nga katawhan; 2) Seksyon 9 bahin sa Plano sa Pagdumala diin ang pagdumala sa mga Protektadong Lugar "ipauyon sa Ancestral Domain Sustainable Development and Protection Plan;" ug 3) Seksyon 13 bahin sa mga Ancestral Domain ug mga katungod sa Customary Rights diin ang mga teritoryo ug lugar nga giokupar ug gitipigan (gihatagan gibug-aton) alang ug sa mga lumad nga katawhan ang ilhon, respetuhon, pauswagon, ug iuswag.

Gobyerno ni Ramos: Ilalom sa usa Social Reform Agenda

- *Executive Order Numero 263, Serye sa 1995.* Gisugo ang pagdumala sa kahinguhaan nga nakabase sa komunidad ingon ang nasudnon nga pamaagi alang sa pagdumala sa mga kalasangan. Ang Seksyon 2 sa E.O. 263 nagsulti nga, "Maoy polisiya sa Estado nga: a) protektahan ug isulong ang katungod sa katawhang Pilipino sa usa ka himsog nga palibot; b) mapaayo ang ilang kahimtang sa sosyo-ekonomiko pinaagi sa paglansad sa hustisya, patas nga pag-access ug padayon nga pag-uswag sa mga kapanguhaan sa lasang; ug c) respetohan ang mga katungod sa mga lumad sa ilang yutang kabilin pinaagi sa pagkonsiderar sa ilang mga kustumbre, tradisyon, ug mga gituohan sa paghimo sa mga balaod ug mga patakaran;
- *Executive order Numero 247, Serye sa 1995.* Sa gitawag nga bioprospecting, naglatag kini sa mga lagda nga kinahanglan ihatag sa mga lumad ug lokal nga komunidad ang ilang, una, nahibal-an nga pagtugot sa wala pa makasulod ang bisan kinsa nga taga-gawas ug magkuha sa mga rekorso gikan sa ilang tagsa-tagsa nga lugar;
- *DENR DAO Numero 23 sa 1993.* Naghatag alang sa Forest Lease Management Agreement (FLMA) tali sa DENR ug usa ka pribadong tawo nga gitawag nga Forest Land Manager (FLM) nga naghatag sa ulahi ug eksklusibo nga pribilehiyo sap ag-okupar, pagpalambo ug padumala say uta sa usa ka panahon nga 25 tuig nga mabag-o sa laing 25 ka tuig;

- DENR DAO Numero 22 sa 1993. Naghatag alang sa Kasabutan sa Pagdumala sa Kalasangan sa Komunidad (Community Forest Management Agreement) tali sa DENR ug organisadong komunidad nga naghatag sa ulahi sa mga pribilihiyo nga paggamit sa mga rekorso ug responsibilidad sa pagpanalipod, pagdaginot ug pagpahiuli sa mga natural nga kahinguhaan;
- DENR Administrative No. 2 (DAO 2) sa 1993. Naghimo sa usa ka Special Task Force alang sap ag-ila ug paglaraw sa mga pag-angkon say uta sa katigulangan sa Rehiyon sa Cordillera nga nagpagawas sa Certificate of Ancestral Domain Claims (CADCs) ug Certificate of Ancestral Land Claims (CALCs), karon Certificate of Ancestral Domain Titles (CADTs) ug Certificate of Ancestral Land Titles (CALTs) ilalom sa IPRA; ug,
- IPRA o R.A.8371. Usa ka balaod nga nag-ila sa mga katungod sa mga lumad sa ilang mga yutang kabilin ug domain. Gidala niini ang konsepto sa Native Title nga gikuha gikan sa kaso sa Carino vs. Insular Government kaniadtong 1909 diin ang Korte Suprema sa Estados Unidos, nga kaniadto adunay hurisdiksiyon sa tanan nga mga korte sa Pilipinas gibasura ang konsepto sa Jura Regalia o Regalian Doctrine, ug gideklara: "...kung hangtod kanus-a moadto ang pagpamatuod o panumduman, ang yuta gikuhan sa tagsatagsa ilalum sa usa ka pag-angkon nga pribado nga tag-iya, kini pagaisipon nga gihuptan sa parehas nga paagi gikan sa wala pa ang pagsakop sa Espanya, ug dili gyud kini publiko nga yuta."

Gobyerno ni Arroyo: Ilalom sa usa ka Lig-on nga Republika

- Executive Order 318, Serye sa 2004. Pagpasiugda sa Sustainable Forest Managamte nga nagdili sa pagputol sa mga daan nga pagtubo nga kalasangan lakip ang mga lugar nga sakop sa NIPAS aron masiguro ang padayon nga pagkabuhi sa tanan nga mga lumad nga tanum ug hayop.
  - a. Ang Community-based Forest Management (CBFM) mao ang mag-una nga pamaagi sa pagtipig sa kalasangan;
  - b. Ang CBFM kinahanglan nga magtinabangay nga pagdumala sa nasyonal nga gobyerno, LGUs, lokal nga mga tawo, mga kapunungan sa mga sibil nga grupo, ug mga pribadong ahensya sa Negosyo; ug,
  - c. Ang mga lokal nga kultura, mithi, tradisyon, tinoohan sa relihiyon, ug mga katungod sa mga lumad sa ilang yutang kabilin ug mga domain nga gipasiugdahan sa kasamtangan nga pamalaod pagailhon ug respetuhon sa tanan nga mga kalihokan sa kakahoyan sa Estado ug pribadong sector.
- Republic Act 9147 o ang Wildlife Resources Conservation and Protection Act. Seksyon 2 (a) nag-ingon, "Maoy pamatasan sa Estado nga tipigan ang mga gigikanan sa wildlife sa nasud ug ang ilang mga puy-anan alang sa pagpadayon. Sa pagpadayon sa kin inga polisiya, kin inga balaod adunay mga musunod nga katuyoan: a) aron mapreserba ug mapanalipdan ang mga klase sa hayop ug ilang mga puy-anan aron mapalambo ang balance sa ekolohiya; ug, b) mapaayo ang pagkalainlain sa bayoholikol.

Mga Punto nga Pagpamalandong

- Unsa ang imong nakat-unan gikan sa pagkahibalo sa kronolohiko nga kaagi sa mga balaod sa kalasangan sa nasud? Palihug ipasabut.
- Unsa sa imong hunahuna ang mga pagkalainlain tali sa Estado ug dili Estado/IP nga mga konsepto, regulasyon, sa mga natural nga kahinguhaan sama sa mga kalasangan? Palihug ipasabut ang imong tubag.
- Adunay ka ba mga nakat-unan nga leksyon niini nga presentasyon? Unsa kini?

Kini nga materyales sa pagtuon gihimo ni Giovanni Reyes para sa proyekto nga "Recognizing the Indigenous Communities behind the Conservation of Nature: A Project Pursuing the Full and Effective Participation of Indigenous Communities in the Implementation of the Expanded National Integrated Protected Areas System." (Pag-ila sa lumadong komunidad nga nagpanalipod sa pagreserbar sa kinaiyan: Proyekto nga ga-awhag sa epektibo nga pag-apil sa lumadong komunidad sa pag-implementar sa E-NIPAS.) Kini nga proyekto gi-ubanan sa ANGOC, Bukluran ug PAFID, ug gisuportahan sa Sudden Opportunity Grant Facility of VOICE, usa ka inisyatibo sa Netherlands Ministry of Foreign Affairs gibuhat uban sa OXFAM Novib, ug Hivos.

Ang mga gipahigayon nga panghuna-huna o komento sa maong material wala galakip sa panghuna-huna o komento gikan sa VOICE, Netherlands Ministry of Foreign Affairs, OXFAM Novib ug Hivos.

Citation

Reyes, G. (2020). *Kalasangan, Pagkalbo sa Kakahoyan, ug Proteksyon sa Kalasangan-Kahayopan*. ANGOC, BUKLURAN, PAFID, and VOICE. [Learning material prepared for the project, Strengthening the Role of Indigenous Peoples and Their Communities in Nature Conservation].

The Asian NGO Coalition for Agrarian Reform and Rural Development (ANGOC) a regional association of national and regional networks of civil society organizations (CSOs) in Asia actively engaged in promoting food sovereignty, land rights and agrarian reform, sustainable agriculture, participatory governance, and rural development. ANGOC member networks and partners work in 10 Asian countries together with some 3,000 CSOs and community-based organizations (CBOs). ANGOC actively engages in joint field programs and policy discussions with national governments, intergovernmental organizations (IGOs), and international financial institutions (IFIs).

33 Mapagsangguni Street, Sikatuna Village, Diliman, Quezon City 1101 Philippines
Tel: +63-2 8351 0581 | Fax: +63-2 8351 0011 | Email: angoc@angoc.org
Website: www.angoc.org

The formation of Bukluran Para sa Pangangalaga ng Kalikasan ng Pilipinas (BUKLURAN, Inc.) or the Philippine Indigenous Peoples Community Conserved Territories and Areas Consortium (Philippine ICCA Consortium) is a nationwide network of community membership-based indigenous people's organizations (IPOs) of all ethnographic types. It is premised on bringing together indigenous peoples who assert and utilize traditional governance to protect community-conserved areas. Common to its members is the shared view that indigenous peoples' survival depends on the protection of valuable knowledge systems and the ancestral lands on which we thrive and persist. Our community-conserved areas can become the ultimate driving force in the conservation of biodiversity when our rights to our land and resources are respected and recognized.

Our main purpose is to carry out and realize the full recognition and respect for the rights, governance and self-management of our ancestral lands.

c/o PAFID: 71 Malakas Street, Diliman, Quezon City, Philippines
Tel: +63-2 89274580 | Fax: +63-2 84355406

Philippine Association for Intercultural Development, Inc. (PAFID) is a social development organization which has been assisting Philippine indigenous communities to secure or recover traditional lands and waters since 1967. It forms institutional partnerships with indigenous communities to secure legal ownership over ancestral domains and to shape government policy over indigenous peoples' issues. PAFID works exclusively with the indigenous peoples' sector, specifically upon written or signed requests for assistance from indigenous communities or their representatives. PAFID envisions indigenous communities as responsible stewards of their resources.

71 Malakas Street, Diliman, Quezon City, Philippines
Tel: +63-2 89274580 | Fax: +63-2 84355406
Email: pafid@skybroadband.com.ph, pafid@yahoo.com | Website: www.pafid.org.ph